

ADABIYOT DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHDA TA'LIM METODLARINING O'RNI

Bozorova Dilnur Ravub qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqil fikrlash tushunchasi, uning barkamol shaxsni shakllantirishdagi ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, adabiyot darslarida mustaqil kreativ fikrlashga o'rgatuvchi turli usullarni dars jarayonida qo'llash texnologiyalari yoritib berilgan. O'quvchilarda mustaqil fikrlashni o'stirishda ijtimoiy-gumanitar fanlar, ayniqsa, adabiy ta'limning o'rni ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, mustaqil fikrlash, pedagogik mahorat, zamonaviy axborot kommunikatsiya vositalari, badiiy tahlil, interfaol metodlar.

РОЛЬ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ МЫШЛЕНИЮ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Бозорова Дильнур Равубовна
Студент Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация. В этой статье говорится о концепции независимого мышления и его важности в формировании всесторонней личности. Также освещаются технологии использования различных методов обучения самостоятельному творческому мышлению в ходе урока. Показана роль социальных и гуманитарных наук, особенно литературного образования, в развитии самостоятельного мышления учащихся.

Ключевые слова: литературное образование, самостоятельное мышление, педагогическое мастерство, современные информационно-коммуникативные средства, художественный анализ, интерактивные методы.

THE ROLE OF EDUCATIONAL METHODS IN TEACHING STUDENTS TO INDEPENDENT THINKING IN LITERATURE LESSONS

Bozorova Dilnur Ravub kizi
Student of Chirchik State Pedagogical University

Abstract. This article talks about the concept of independent thinking and its importance in the formation of a well-rounded personality. It also highlights the technology of using various methods of teaching independent creative thinking during the lesson. The role of social sciences and humanities, especially literary education, in the development of students' independent thinking is shown.

Keywords: literary education, independent thinking, pedagogical skills, modern information and communication tools, artistic analysis, interactive methods.

Kirish. Mustaqillikka qadar bo'lgan pedagogikada ta'lim-tarbiya jarayonini osonlashtirish, o'quvchilarning bilim olish faoliyatini imkon qadar engillatishga harakat qilindi. Bu bolaning zimmasiga tushadigan mehnatning kamroq bo'lishiga qaratilgan usul edi. Lekin davrlar o'tishi bilan engillashtirilgan ta'limning asosiy usuli bo'lmish ko'rgazmalilikda ham salbiy tomonlar ko'rinish boshladi. Ko'rgazmalilik tamoyilida ta'limdan, birinchi navbatda, o'quvchining mustaqil fikrlashiga bog'liq qiyinchiliklar quvib chiqarildi. Bu ta'limda bolaga taqdim etiladigan hamma bilimlar oldin tajribadan o'tgan, o'zlashtirilishi oson, o'quvchiga ko'rsatish va tayyor holda etkazish qulay bo'lishi kerak edi. Bunday talab, eng avvalo, yaxshigina jihozlangan va katta tashqi imkoniyatlarga ega bo'lgan maktablarda ta'lim-tarbiyaning ijrochilari bo'lmish shaxs o'rtasidagi bevosita munosabatni to'sib qo'ydi. Bugungi o'qituvchilarga ta'lim-tarbiya jarayonining har bosqichida hikoya, suhbat, ma'ruzalar qildirish, muammoli mashqlar bajartirish, mehnat topshiriqlari, ta'lim beruvchi o'yinlar, o'quv-munozaralari, ta'lim jarayonidagi rag'batlantirish va tanbeh berish, o'quv materialini muammoli tarzda o'rgatish, muammoli suhbat, tadqiqotlar, induktiv va deduktiv muhokamalar, kitob bilan mustaqil ishlash, ta'limda zamonaviy mashinalardan foydalanish, og'zaki so'rov, yozma ishlar, ijod, dasturlashtirilgan ta'lim, mustaqil nazorat ishlari singari usullar u yoki bu darajada tushunarli. Lekin bugungi pedagogika nafaqat etuk, bilimli mutaxassis, balki sog'lom ma'naviyatli shaxs, barkamol inson shakllantirishni talab qilmoqda. Buning uchun o'qituvchilarga komil insonni tarbiyalash yo'llarini o'rgatish, ularni shunday maqsad uchun zarur bo'lgan metodik qo'llanmalar, pedagogik ashyolar bilan ta'minlash zarur. Sog'lom ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning asosi bo'lgan mustaqil fikrni

rivojlantirish haqida gapirilganda, bevosita adabiy ta'lim jarayonida o'quvchining fikrlarini uyg'otish, o'quv ishlariga faol qatnashishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, o'quvchining faolligini butun dars davomida ushlab turish, axloqiy-ma'naviy masalalarni hal etishda o'quvchi tafakkurini ma'lum maqsad sari yo'naltirish, uning aqliy faoliyatini to'g'ri tashkil etish, bolani mustaqil mulohaza yuritishga, munosabat bildirishga, xulosalar chiqarishga rag'batlantirish nazarda tutiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ma'naviy barkamol inson tarbiyasi haqida fikr yuritgan Imom al-Buxoriy, Imom Termiziy, Ahmad Farg'oni, Abu Nasr Forobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy va boshqa allomalarning qarashlarida ham yoshlarni mustaqil fikrlashga o'rgatish masalasiga yoki bu darajada e'tibor qaratilgan. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish bo'yicha V. Okon, M. Maxmutov, V. Kudravsev, V. Maransman, N. Mochalova, A. Matushkin, I. Ilniskaya va boshqa metodist olim va amaliyotchi mutaxassislar ilmiy izlanishlar olib borgan. Abdulla Avloniy, Hamza, S. Dolimov, S. Ismatov, Q. Ahmedov, A. Zunnunov, Q. Yo'ldoshev, T. Boboyev, S. Matjonov, M. Mirqosimova, T. Niyozmetova, S. Yaminova, O. Musurmonova, S. Nishonova, M. Inomova singari qator olimlarning tadqiqotlarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga odatlantirish borasida fikrlar mavjud. Birinchi sinflarda mustaqil fikrlashni shakllantirish bo'yicha S. F. Juykov, fikrlash jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish haqida E. L. Belkin kabi olimlarning qarashlari mavjud.

Muhokama va natijalar. Mustaqil fikrlashni, izlanishni ichki ehtiyoj darajasiga ko'tarish ko'zda tutiladi. Adabiyot darslarida o'quvchining o'z oldiga qo'yilgan vazifani anglashi va o'qish maqsadini tushunishi o'qituvchi tomonidan dars maqsadining e'lon qilinishidan boshlanadi. Ya'ni, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish yo'lidagi har bir adabiyot darsi uning maqsadini o'quvchilarga e'lon qilishdan boshlanishi kerak.

Metodlarni tasniflashda ular yordamida o'quvchilarga tayyor bilimlarni zo'rlab singdirishga emas, balki ularning inson tafakkuri imkoniyatlarini hisobga olishi, fakt va tajribaga asoslanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Bir qator pedagog va psixologlar tomonidan ta'lim metodlari orasidan: muammoli, suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv singari umumdidaktik metodlarning samarali ekanligi ta'kidlangan. O'qituvchining ta'lim metod va usullari haqidagi bilimi qanchalik chuqur, ularni ma'lum maqsad yo'lida qo'llash imkoniyati qanchalik keng bo'lsa, har bir darsni tashkil qilish oson, unumli, foydali va jonli bo'ladi. Darsning o'zlashtirilish darajasi uning ko'rgazmaliligi, tashkiliy jihatdan benuqsonligidan tashqari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtirish, ularning nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishini ham taqozo etadi. "Ta'lim metodlari, - deb yozgan edi M. Maxmutov, - o'quvchi rivojlanishining yangi bosqichida tafakkur psixologiyasida to'plangan, ular tomonidan bilimlar va faoliyatni o'zlashtirish jarayonini boshqarishni yaxshilashga imkon beradigan barcha ma'lumotlarni qamrab olishi kerak"[1].

Adabiyot darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini ta'minlovchi metodlar orasida muammoli ta'lim metodi muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida o'quvchilarni mustaqil mulohaza yuritishga o'rgatishda qo'llaniladigan mantiqiy metodlarning suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv turlari va ularning xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. Suhbat metodi o'quvchi tafakkuri mustaqilligini ta'minlashda muammoli ta'limdan keyingi asosiy metod hisoblanadi. Metodika ilmida suhbatga bag'ishlangan anchagina ishlar mavjud. Jumladan, A. Tojiyevning "Adabiyot darslarida suhbat" qo'llanmasida adabiy ta'lim samaradorligini ta'minlashda suhbat metodining o'rni va ahamiyati ochib berilgan [2].

S. Matjonovning tadqiqot ishi o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib, bu jarayon ijodiy tafakkurni o'stirish omili ekanligi, adabiyot darslarida o'quvchilarni og'zaki va yozma ijodiy ishlarga undash ularning kamoloti yo'lida muhim ahamiyat kasb etishi tekshiriladi. Mustaqil faoliyat va ijodiy ishlar o'z-o'zidan erkin tafakkurni talab qiladi. Mustaqil fikri, o'z nuqtayi nazari bo'lmagan o'quvchi ijod qilolmaydi, mustaqil faoliyat yurita olmaydi [3].

Darsda yaxshi tashkil etilgan suhbatning ahamiyati shundaki, u yosh kitobxonning o'qiganlari haqida gaplashish, unga o'z munosabatini bildirish, o'z fikrlari bilan o'rtoqlashish kabi ehtiyojlarini qondiradi. Badiiy asarni har kim o'z holicha, o'z darajasida qabul qiladi. Suhbatda ishtirok etgan o'quvchi o'z fikrlarini muhokama qiladi, uni so'zlar bilan shakllantiradi. Bu fikrning aniq va muayyan maqsadga yo'naltirilishini ta'minlaydi. Suhbat jarayonida o'quvchida o'z fikrini aytish, uning to'g'riligiga hamsuhbatlarini ishonirish ehtiyoji tug'iladi. O'qituvchi yoki o'rtoqlarining talablari asosida fikrini isbotlash uchun asar matnidan dalillar topa bilish, misollar keltirish ko'nikmasi shakllanadi, bola qochirimlar qilishga va e'tirozlar bildirishga odatlanadi. Suhbat davomida o'quvchi asardagi yoki u haqidagi faktlarni aniq bilgandagina o'z qarashlarini, ular haqidagi mulohazalarini aytishi mumkin [4]. Lekin ko'pincha, bunday vaziyatlarda bilimning, dalilning o'zi kamlik qiladi. O'quvchi ularni mustaqil ravishda tahlil qila bilishi, o'ylashi, xulosalar chiqara olishi kerak bo'ladi.

Asar matni yuzasidan tuzilib, izlanishga undaydigan savollar ham shunga qaratilishi lozim. Yaxshi savol ahamiyatli, keng qamrovli, o'ylashga, his qilishga, izlanishga majbur etadigan, kashfiyotlar qiladigan, tasavvur uyg'otadigan bo'ladi. Jaloliddin Rumi hazratlari: "Yaxshi savol yarim bilimdir", - deb bejiz aytmaganlar. Bugungi milliy pedagogikaga "interfaol metodlar" nomi bilan kirib kelayotgan metodlar o'quvchi-o'qituvchidan ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Qisqa vaqt mobaynida ma'lum nazariy bilimlarni o'quvchiga etkazish, unda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma, malaka hosil qilish, shu bilan birga ularni nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat va chaqqonlikni talab qiladi [5]. Bugungi kunda qator rivojlangan mamlakatlarda qo'llanilayotgan "Aqliy hujum", "6x6x6", "Klaster", "Qarorlar shajarasi" singari metodlarning ayrimlaridan adabiy ta'lim jarayonidagi badiiy asar tahlilida ham foydalanish mumkin. Aslini olganda, bu metodlarning ta'limdagi mantiqiy metodlardan farqi uncha katta emas.

Maktabda o'quvchiga fikrlashning turli yo'l va usullari o'rgatilishi kerak. Ammo an'anaviy didaktikada mustaqil fikrlashga o'rgatish maktabning muhim maqsadi sifatida emas, balki o'quvchilarning bilimini ko'paytirish va xotirasini mustahkamlash maqsadiga xizmat qiladigan oraliq masala tarzida qaralyapti. Bundan tashqari, shu vaqtga o'quvchilarda tafakkurini rivojlantirish muammosini tadqiq qilish bilan faqat psixologlar shug'ullanishgan. Maktab o'qituvchilari bugungacha ham o'quvchilarning, umuman, fikrlash, xususan, mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirishning nazariy va amaliy asoslari bilan tanish emaslar. Bundan kelib chiqadiki, pedagog va metodist mutaxassislarning kuch-g'ayrati o'quvchilarda mustaqil ravishda bilim olishni va ularning ijodiy qobiliyatlarini o'stirishni maqsad qilgan didaktika talablarini o'zlashtirishga qaratilishi lozim. O'quvchilarning mustaqil ravishda fikr yuritish, bilim olish va ijodkorlik qobiliyatini tarbiyalashga erishish bugungi umuta'lim maktablarining asosiy vazifalaridan bo'lishi maqsadga muvofiq [6]. Pedagog olimlar ham maktab ta'limining barcha bosqichlarida tafakkurni, uning mustaqilligini ta'minlash barkamol shaxsni shakllantirishday oliy maqsadga erishish yo'li ekanini bilishlari kerak.

Adabiyot darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda ta'lim usullarining roli tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va adabiy asarlarga chuqurroq baho berish uchun juda muhimdir. Ushbu usullar talabalarga adabiyotni tahlil qila oladigan, sharhlay oladigan va xulosa chiqara oladigan faol, faol o'quvchilar bo'lish imkoniyatini berishga qaratilgan [7]. Adabiyot darslarida mustaqil fikrlashga erishishda ta'lim usullarining rolining ba'zi asosiy jihatlarini sanab o'tamiz:

1. Axborot izlash va uni rag'batlantirish. Ta'lim usullari talabalarni savollar berishga, turli istiqbollarni o'rganishga va ularning taxminlariga qarshi chiqishga undashi kerak. O'qituvchilar so'rovga asoslangan ta'limni rivojlantirish va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish uchun ochiq munozaralar, Sokratik seminarlar va adabiyot to'garaklaridan foydalanishlari mumkin.

2. Matn tahlilini targ'ib qilish. Samarali ta'lim usullari yaqin o'qish va matn tahliliga qaratilgan bo'lib, talabalarga adabiy elementlar, mavzularni mustaqil ravishda ajratish imkonini beradi. Yo'naltirilgan so'roq tahlil mashqlari orqali talabalar matndan mustaqil ravishda tushuncha va talqinlarni olishni o'rganadi.

3. Refleksiv bo'lgan amaliyotlarni targ'ib qilish. O'qituvchilar o'quvchilarni adabiyotga o'z fikrlari va reaksiyalarini bayon qilishga undash uchun jurnal yoki javob hujjatlari kabi aks ettiruvchi amaliyotlardan foydalanishlari mumkin. Reflektiv mashqlar metakognitsiyani rivojlantiradi, talabalarga o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga va ularning tajribalari ularning talqinlariga qanday ta'sir qilishini tan olishga imkon beradi.

4. Hamkorlida o'rganish: Hamkorlikdagi o'zaro ta'sirlar orqali talabalar tinglashni, turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishni va o'z fikrlarini o'ychan himoya qilishni o'rganadi [8].

5. Turli adabiyotlar bilan tanishtirish: Ta'lim usullari talabalarni turli madaniyatlar, janrlar va tarixiy davrlarga oid ko'plab adabiy asarlar bilan tanishtirishi kerak. Turli xil adabiyotlarga ta'sir qilish ochiq fikrlash, hamdardlik va inson tajribalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

6. Olam bilan integratsiyalash: O'qituvchilar adabiyotni hayotiy muammolar, dolzarb voqealar yoki shaxsiy tajribalar bilan bog'lab, o'quvchilarni adabiy tushunchalarni sinfdan tashqari tahlil qilishga va qo'llashga undashlari mumkin. Adabiyotlarni o'z hayotlari bilan bog'lash orqali talabalar mustaqil fikrlashda dolzarblik va maqsad tuyg'usini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyot darslarida mustaqil fikrlashni tarbiyalashda ta'lim usullari hal qiluvchi rol o'ynaydi. So'rovni rag'batlantirish, matn tahlilini targ'ib qilish, aks ettirish amaliyotini rivojlantirish va ijodiy javoblarni birlashtirish orqali o'qituvchilar talabalarga tanqidiy fikrlash, ularning talqinlarini shakllantirish va adabiyot bilan faol shug'ullanish imkoniyatini berishlari mumkin. Ushbu usullar adabiy asarlarning chuqurligi va go'zalligini mustaqil ravishda o'rganishi va

qadrlashi mumkin bo'lgan umrbod o'quvchilarni tarbiyalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bozorova G.R. Effektive ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. // Международный журнал языка, образования, перевода. 2022. – Том 3.
2. Bozorova G.R. “Turfa zakovatlar” nazariyasi asosida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish // “Veterinariya sohasini rivojlantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2023-yil, 7-aprel.
3. Махмутов М. И. Современный урок. –М.: Педагогика, 1985. С. 9-10.
Тожиёв А. Adabiyot darslarida suhbat – Т.: О'qituvchi.1997.
Матчанов С. Умумтаълим тизимида адабиётдан мустақил ишларни ташкил қилиш. Педагогика фанлари докт. дисс. автореф. –Т., 1998.
Husanboyeva Q.P. Adabiyot ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning ilmiy-metodik asoslari,- pedagogika fanlari boyi.fals.dokt. diss. T. 2006.
То'рақулов Е., Рахимов С. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. – Т.: О'qituvchi, 1992. –80 б.
Nishonova Z. Ijodiy mustaqil fikrni tarbiyalashda o'qituvchining rolini yanada oshirish // Ta'lim va tarbiya. 2001.№ A1. –В. 40-41.